

**Sukhykh A. Yu. The fight of Ternopil' region Partisans union named after M. S. Khrushchev against military district of UIA "Zagrava" (1943 – 1944 years)**

*The article analyses the armed confrontation between Ternopil' region Partisans union named after M. S. Khrushchev and the insurrectional clandestine activity military district of UIA "Zagrava" on archival documents and materials. The author has tried to assess the activity agents of Soviet partisan body commanded by I. Shytov in the territory of Rivne and Zhytomyr regions during 1943 – 1944 years. The forms, methods of fight soviet partisans against insurrectionists are determined.*

**Keywords :** UIA, military district "Zagrava", Ternopil' region Partisans union named after M. S. Khrushchev, region "Hell", insurrectionists, soviet partisans, agent.

УДК 94(477.8)"1944-1945"

**I. В. Марчук**

## **РОЗШУК РАДЯНСЬКИМИ КАРАЛЬНО-РЕПРЕСИВНИМИ ОРГАНАМИ Д. КЛЯЧКІВСЬКОГО – "КЛИМА САВУРА"**

*У статті на основі широкого кола джерел висвітлено основні етапи розшуку радянськими карально-репресивними органами одного з керівників українського визвольного руху на Волині та Поліссі Дмитра Клячківського-«Клима Савура». Оприлюднено окремі маловідомі біографічні дані цього військово-політичного діяча, зібрані працівниками НКВС та НКДБ УРСР у 1944-1945 роках. Також детально обставини його загибелі 12 лютого 1945 року.*

**Ключові слова:** Український визвольний рух, ОУН, УПА, Дмитро Клячківський, війська НКВС.

Окремі моменти життєвого шляху командира УПА-Північ та керівника ОУН(б) на Волині та Поліссі Дмитра Клячківського-«Клима Савура» на сьогодні вже висвітлені у деяких історичних працях. Зокрема, його військово-політичну діяльність у 1944–1945 рр. простежив у монографії дослідник та архівіст А. Кентій [1]. Відомо науковці Ю. Шаповал та Д. Веденєєв дослідили біографію повстанського лідера на фаховому рівні у низці газетних публікацій [2; 3]. Про постать Дмитра Клячківського-«Клима Савура» та його розшук радянськими карально-репресивними органами писав також кандидат історичних наук В. Ковальчук [4, с. 65-69]. Вищезгадані дослідники зупинялись тільки на окремих моментах пошуку радянськими карально-репресивними органами повстанського ватажка, не узагальнюючи інформації та спираючись лише на окремі документи, які були у їхньому розпорядженні. Наприклад, Д. Веденєєв стверджував, що НКДБ УРСР ідентифікував особу цього діяча українського національно визвольного руху ще в лютому 1944 року, отримавши інформацію від іноземного джерела [3]. Володимир Ковальчук деталізував окремі аспекти його розшуку на основі розшукової справи, яка зберігається у ГДА СБУ (м. Київ). Він зазначає, що спочатку чекісти вивчали його родинні зв'язки та коло знайомств у м. Збараж на Тернопільщині. Зупиняється на долі рідних сестер Дмитра – Лесі та Софії. Вони ще у 20 рр. минулого століття виїхали на заробітки до Канади. Сам Дмитро вже у зрілому віці намагався вибудувати особисті стосунки з кількома дівчатами, які мешкали у Збаражі. Так ще 1938 року він намагався завоювати серце Марії Бохінської. За свідченням її сестри Надії з того нічого не вийшло і пізніше він приятелював з Іриною Бучинською, яка в часи німецької окупації працювала у ландкомісаріаті Збаража. Але перебування Д. Клячківського у підпіллі на Волині не сприяло їхньому одруженню. І. Бохінська пізніше виїхала до Самобра і вже там вийшла заміж [4, с. 65-67].

Одна з працівниць УЧХ на Волині М. Рябчук-«Медуна» зазначала, що восени 1944 року командир УПА-Північ серйозно занедужав. З ним постійно перебував весною 1944 року на Холмщині лікар «Омелько» він же «Бурлай», уродженець Володимир-Волинського району. Навіть одному з агентів було поставлено завдання спробувати відновити рецепт ліків для лікування «Клима Савура», який знищив повстанець «Кобзар». Деякі керівники ОУН та УПА стверджували на допитах, що він хворів на туберкульоз. Зокрема, про це говорив на допиті 14 лютого 1945 року Г. Кучерук-«Буйний» [4, с. 65-67].

Більш достовірну інформацію про те хто насправді є «Климом Савуром» співробітники радянських карально-репресивних органів отримали щойно у червні 1944 року від М. Ходаковського-«Шведа», який працював на посаді господарчого референта воєнної округи (ВО) «Богун». Його затримали 1 червня співробітники «Смершу» на території Збаразького району Тернопільської області як підозрілу особу, що не має документів. Протягом червня М. Ходаковський розповів слідчому про свою діяльність в ОУН на Волині та назвав відомих йому керівників. Зокрема, на допиті 24 червня він повідомив, що у середині лютого 1944 року він, командир куреня УПА І. Климишин-«Крук» і торгівельний референт господарчої референтури ВО «Богун» на псевдонім «Ранок» були у Збаражі, де зустрілися з місцевим господарчим В. Добротвором-«Пугачем». У його помешканні Ходаковський передивлявся альбом фотографій і на одній з них упізнав «Клима Савура». Його також ідентифікували «Крук» та «Ранок». «Коли я показав фото Добротвору і запитав «Хто це такий?» то той відповів, що це місцевий мешканець, якого він знав як діяча спортивного товариства «Сокіл», який на даний час займає якусь керівну посаду в УПА, але не назвав ні його псевдонімів, ні прізвища» [5, арк. 90]. М. Ходаковський по-пам'яті створив словесний портрет Дмитра Клячківського: «Клим Савур» має біля 30-35 років, вище середнього зросту, худий, блондин... тонкі риси обличчя, очі голубі. Одягнений в чорний елегантний костюм» [5, арк. 95]. Далі працівник господарчої референтури розповів, що разом з «Ранком» та колишнім командиром куреня «Круком» у лютому 1944 року зустрічалися зі Збаразьким

торгівельним референтом, тоді у нього вдома переглядали альбом фотографій на одній з яких він упізнав "Клима Савура". Його також упізнали "Ранок" та "Крук". Він тоді спитав Добротвора про особу на фото і той відповів, що це місцевий житель, який є зараз якимось високопоставленим керівником УПА.

26 червня 1944 року заступник начальника відділення ГУКР "Смерш" майор Александров показав йому фотографію групи осіб. М. Ходаковський її роздивився і упевнено відповів, що на цій світлині другим від правого краю є "командувач Української повстанчої армії "Клим Савур", він же провідник ОУН Північно-західних земель на псевдонім "Охрім"... з ним я зустрічався кілька разів, доповідав йому про проведену роботу та отримував від нього вказівки" [5, арк. 93]. Слідчий ще раз перепитав чи на світлині дійсно "Клим Савур". На що Ходаковський знову ж відповів: "Так, підтверджую. Вказана особа є "Клим Савур". Крім того, можу повідомити, що він родом з містечка Збараж Тернопільської області" [5, арк. 93].

Цього ж дня, перевіряючи покази М. Ходаковського, чекісти допитали заарештованого УНКДБ Тернопільської області В. Добротвора<sup>1</sup>, жителя м. Збараж. Він працював на посаді торговельного референта повітового проводу ОУН(б) і був особисто знайомий з Ходаковським як керівником господарчого відділу Рівненського воєнного округу УПА і зустрічався з ним у лютому 1944 року. Йому була показана та ж світла, що й Ходаковському. В. Добротвор відповів, що на ній сфотографовано у групі осіб жителя міста Збараж Дмитра Клячківського, який у минулому був один з керівників військової справи та фізичного виховання місцевого осередку спортивного товариства "Сокіл", навчався у Львові, служив у польській армії, походить з бідної родини і на даний час у передмісті Збаража "Гора" проживає його мати. 2 серпня В. Добротвора детальніше допитали про особу Д. Клячківського [6, арк. 22-24]. Він повідомив оперативнику НКВС, що близькими знайомими Клячківського по Збаражу є Болкутович Петро Петрович<sup>2</sup>, який у часи німецької окупації працював директором "Народної торгівлі" і був членом правління Збараського спортивного товариства "Сокіл", та Сергій Волошинський, колишній член правління цього спортивного товариства, за німців завідував складом солі у м. Збараж, а також Бучинська Ірина Олексіївна, теж член правління цього товариства.

На основі свідчень В. Добротвора у місті Збараж по вул. Кірова 18 співробітниками радянських карально-репресивних органів було зафіксовано проживання матері "Клима Савура" – Клячківської Теклі Павлівни<sup>3</sup>, 1885 року народження, яка працювала у власному господарстві. У її хаті були розквартировані військовослужбовці тилу підрозділів 60 армії. Спільно з нею проживала її рідна сестра Марія Павлівна Прашко, 1882 року народження. Її син Іван Прашко<sup>4</sup>, 1914 року народження, був родичем і близьким другом Дмитра Клячківського. Тоді ж вперше було проведено бесіду з матір'ю Дмитра. Вона повідомила окремі біографічні дані свого сина. Вказала, що той закінчив 5 класів гімназії у Збаражі та один рік навчався на торговельних курсах у Львові. Потім працював в українській кооперації Збаража та одночасно був викладачем військової підготовки у спортивному товаристві "Сокіл". 1938 року по лінії кооперації був переведений у м. Станіслав, де його заарештовували поляки і певний час утримували у місцевій в'язниці, а також у Тернополі та Збаражі. Згодом він був звільнений. Служив у польській армії з 1934 по 1936 роки у місті Лович (Лодзьке воеводство). Отже, станом на липень 1944 року чекісти вже ідентифікували особу Дмитра Клячківського, встановили коло його близьких родичів та мали фото командувача УПА-Північ.

12 грудня 1944 року 2-ге управління НКДБ УРСР, проаналізувавши наявну на той час інформацію про керівництво ОУН(б), підготувало довідку про членів "Центрального Проводу ОУН", де зазначало, що член центрального проводу ОУН "Клим Савур" він же Клячківський Дмитро Семенович... неодноразово заарештовувався поляками за проведення націоналістичної роботи... у жовтні 1940 року заарештований УНКВС Львівської області. На слідстві не зізнався, хоча був викритий на очних ставках. У січні 1941 року засуджений обласним судом до вищої міри покарання, яку замінено на 10 років. У червні 1941 року втік з в'язниці м. Бердичів. Мати – Клячківська Текля Петрівна і рідна тітка Прашко Марія Петрівна проживають у містечку Збараж по вул. Кірова, буд. № 13 чи 18. Дві рідні сестри знаходяться в Америці... У першій половині жовтня 1944 року Клячківський проводив нараду командного складу УПА у Мізоцькому районі Рівненської області і зупинявся на кілька днів у селі Дермань, де зустрічався з референтом Українського червоного хреста (УЧХ) при Волинському крайовому проводі жінкою-лікарем "Медуною". Агент НКДБ дізналась зі слів "Медуни", що Клячківський серйозно хворий і та збирається дістати для нього у Львові необхідні ліки. Крім того "Медуна" користується необмеженою довірою у "Клима Савура". Сам Клячківський- "Клим Савур" проходить по агентурній справі НКДБ УРСР під зашифрованою "Щур" [7, с. 389-390].

Виконуючи рішення ЦК КП(б)У від 10 січня 1945 р. про остаточну ліквідацію ОУН та УПА на території Західної України партійне керівництво Рівненської та Волинської областей разом з обласними управліннями

<sup>1</sup> В. П. Добротвор заарештований весною 1944 р. у м. Збараж, був засуджений ВТ військ НКВС Тернопільської області 10.10.1944 р. по ст. 54-1а, 54-2, 54-11 до ВМП-розстрілу. Вирок виконано 29.01.1945 р.

<sup>2</sup> 1909 року народився у с. Збоїська Радехівського району Львівської області. Заарештований 24.03.1944. Засуджений 2.06.1944 на 15 років каторжних робіт. Помер у в'язниці на Уралі.

<sup>3</sup> Матір Дмитра Клячківського було заарештовано 27.01.1945 року УНКВС Тернопільської області і засуджено 18.12.1946 року на 5 років спецпоселення. Після заслання вона повернулася у родинне місто і померла 21.11.1970 року.

<sup>4</sup> Іван Васильович Прашко (1.05.1914-28.01.2001), єпископ, апостольський екзарх українців-католиків Австралії, Океанії та Нової Зеландії (1958-1982 рр.). Навчався в Урбанівському університеті у Римі. 2 квітня 1939-го був висвячений на священника. Відбувши чотирирічне навчання у Понтифікальному Орієнтальному інституті, в 1944-му захистив дисертацію "Руська Католицька Церква в час опорожненого престолу 1655-1665 рр." та отримав ступінь доктора філософії. Протягом 1944-1950 рр. працював у Допомоговому Комітеті в Італії. У квітні 1950 р. отець Іван Прашко прибув з Італії до Австралії і отримав посаду єпископа.

НКВС запланувало на 1945 р. реалізувати наступні заходи: продовжити очищення північних районів області від загонів УПА і мережі ОУН, сконцентрувавши там бригади внутрішніх військ НКВС, при яких створити спеціальні оперативні групи; додатковими заходами передбачалось широке використання "наявної агентури", "рухомих чекістсько-військових груп", "груп сприяння та винищувальних батальйонів" з місцевого населення, звернень, листів, виступів перед селянами колишніх повстанців, що вийшли з каяттям (особливо керівників мережі ОУН і командирів УПА), вислання сімей активних учасників повстанського руху, посилення масово-політичної роботи серед населення, спрямовуючи її ідеологічне вістря на дискредитацію українських націоналістів, зміцнення авторитету органів радянської влади на селі, стовідсоткове виконання всіх видів поставок державі і фронту [8, арк. 95]. Органам НКВС та НКДБ, крім проведення військових операцій, почати регулярно застосовувати провокативні методи боротьби з підпіллям, спираючись на широку агентурну мережу, яку постійно збільшувати.

Дійсно, карально-репресивним органам вдалося розбудувати на той час агентурну мережу в багатьох районах Волині, що становило серйозну небезпеку для повстанців. За секретними звітом "Стан агентурно-інформаційної мережі по Рівненській області" на 20 березня 1945 р. вона виглядала так [9, арк. 15]:

|                        | Управління НКВС<br>Рівненської обл. | Управління НКДБ<br>Рівненської обл. | Управління НКВС та<br>управління НКДБ<br>Волинської обл.<br>(станом на 10.02.1945) |
|------------------------|-------------------------------------|-------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------|
| Резидентів             | 56                                  | 57                                  | 68                                                                                 |
| Агентів-"внутрішників" | 160                                 | 697                                 | 391                                                                                |
| Агентів-"маршрутників" | 80                                  | -                                   | -                                                                                  |
| Інформаторів           | 2133                                | 2964                                | 3982                                                                               |
| Разом                  | 2429                                | 3718                                | 4441                                                                               |

Маючи такий потужний апарат негласних співробітників, співробітники НКВС та НКДБ довго не могли вийти на слід невловимого командира повстанців "Клима Савура" та їм допоміг випадок. Наприкінці січня 1945 року, проводячи одну з операцій по ліквідації відділів УПА у Волинській області в районі села Яйно Камінь-Каширського району, бійці 3-го батальйону 169 полку ВВ НКВС в бою захопили сани на яких лежав хворий на тиф командир "Кайдаш" він же "Рудий", уродженець с. Коршів Сенкевичівського району Волинської області Юрій Стельмащук [10, с. 34]. Сотня "Воли", яка супроводжувала командира, намагалась його відбити, але втративши 17 вояків, відступила. "Рудого" одразу відправили у Київ, підлікували і 8-9 лютого 1945 року вперше допитали. З захопленим командиром УПА забажав зустрітися сам нарком внутрішніх справ УРСР Тимофій Строкач. Невідомо як поводить себе "Рудий" під час допитів і які методи фізичного впливу проти нього застосовувались, але слідчим вдалося вибити від нього важливу інформацію про місце перебування Головного командира УПА-Північ Дмитра Клячківського-"Клима Савура". Ось дуже вагомий уривок з його свідчень, виділений слідчим у тексті червоним олівцем:

"Запитання: – Коли ви останній раз зустрічалися з "Климом Савуром"?"

Відповідь: – Останній раз я з ним зустрічався 30 листопада 1944 року на Оржівських хуторах Клеванського району Рівненської області, де "Клим Савур" приймав мене у зв'язку з моїм затвердженням першим заступником "Дубового" і командувавцем з'єднання груп УПА "Завихост". З "Климом Савуром" я пробув майже добу. Спочатку він повів мене в одну хату, де ми з ним повечеряли, а потім ми з ним пішли в іншу хатину і там переночували на горищі. Увесь наступний день "Клим Савур" залишався там.

Запитання: – Де зараз знаходиться "Клим Савур"?"

Відповідь: – Виходячи з того, що "Клим Савур" домовився зі мною про зустріч на 30 січня 1945 р. на Оржівських хуторах Клеванського району Рівненської області, я вважаю, що до цього часу він зі своєю особистою охороною, яка складається з 2-3 добре озброєних охоронців, повинен знаходитися на вказаних хуторах, де він має надійну посібницьку базу.

На відстані 1-1,5 км від "Клима Савура" постійно знаходиться ВОП, який його охороняє, під командуванням "Узбека" у складі 60 чоловік, озброєних ручними кулеметами, автоматами та гвинтівками.

Наскільки мені відомо, "Клим Савур" ніколи в підземних криївках не ховається, віддаючи перевагу перебуванню вдень у лісі, а вночі – на конспіративних квартирах, утримувачами яких є віддані йому особи з місцевих жителів" [10, с. 34-35].

Маючи такі детальні і достовірні свідчення одного з командирів УПА, Тимофій Строкач терміново наказує провести у Клеванському районі Рівненської області чекістсько-військову операцію силами 20 і 24 стрілецьких бригад ВВ НКВС, залучивши Клеванські райвідділи НКВС, НКДБ. Він з особистою охороною виїжджає у Рівне, прихопивши Ю. Стельмащука-"Рудого" з собою.

10 лютого 1945 року 4-5 тисяч солдатів 20-ї та 24-ї бригад ВВ НКВС оточили район у центрі якого знаходились села Оржів, Грабів, Покоси, Суськ, Бронники. Було створено кілька оперативно-військових груп (ОВГ), які мали прочісувати місцевість.

Одна з таких ОВГ у складі 40 бійців 233-го окремого стрілецького батальйону з оперативником Клеванського райвідділу НКДБ лейтенантом Шатяєвим зуміла вийти на слід групи "Клима Савура". Оперативне повідомлення від 13 лютого інформувало про хід операції:

“Перший день операції завершився знищенням бандгрупи ватажка “Узбека” чисельністю 22 чоловіки, як потім виявилось, це була особиста охорона “Клима Савура”. Другий день пройшов також з невеликими результатами, а головної цілі операції досягнуто не було.

Продовжуючи наполегливо і ретельно проводити пошуки 12.2 [1945] загоном 233 ОСБ під командуванням начальника штабу батальйону старшого лейтенанта Хабібуліна в лісовому масиві було виявлено погашене вогнище, що викликало у т. Хабібуліна підозру щодо наявності в цьому районі бандитів.

Загін, більш уважніше, продовжував пошуки. Був виявлений один слід. Загін Хабібуліна рушив цим слідом і через деякий час кілька бійців помітили рух у лісовому чагарнику невідомих осіб. Лейтенант Хабібулін прийняв рішення оточити чагарник, для чого загін розбив на три групи і поставив завдання: діяти однією групою зліва, другою групою справа, а з третьою групою сам Хабібулін рухався прямо на підозрілий чагарник.

При підході до кущів група бійців ВВ НКВС була обстріляна автоматним вогнем, а дещо згодом було помічено троє невідомих, що втікали і відстрілювались. У результаті переслідування всі троє були вбиті. Як потім з’ясувалось, що серед вбитих був головнокомандуючий УПА “Клим Савур” і з ним дві невідомі особи. У вбитих виявлено 3 автомати, 5 магазинів до автоматів, 2 пістолети, 150 патронів, польова сумка з документами УПА і картами.

“Таким чином, в результаті організованої, швидкої та несподівано проведеної операції і наполегливих пошуків був вбитий головнокомандуючий УПА “Клим Савур”... Сталось це все о 14 год. 30 хв” [10, с. 35-36].

Є ще кілька свідчень про обставини цього бою. Збереглися спогади лейтенанта Пуся, який стверджував, що група старшого лейтенанта Хабібуліна, рухаючись по маршруту Суськ-Оржів, виявила свіжий слід, який йшов на північ. Пройшовши по сліду 300-400 метрів, чекісти зафіксували рух 3-ох повстанців, які йшли у північному напрямку. Розділивши загін на три частини, Хабібулін продовжив погоню. Повстанці, помітивши переслідування, почали відходити у глиб лісового масиву. Командир відділення сержант Данилейченко, обійшовши переслідуваних з флангу, прицільним вогнем вбив “Клима Савура”. Охоронці ж загинули від пострілів сержанта Баронова і молодшого сержанта Соколова [11, с. 509-510]. Лейтенант Пуся стверджував, що серед убитих був і невідомий працівник штабу УПА. У якості захоплених трофеїв співробітники НКВС перераховують: три автомати, 2 пістолети, 1 револьвер, 150 патронів, 3 кишенькові годинники, польову сумку з документами УПА.

Ще один звіт за номером №2-32 про згадані події належить перу прокурора Клеванського району Сметани і датований 14 лютим 1945 року: “Проведеною операцією по боротьбі з бандитизмом військовою частиною в складі 35 чоловік за участю старшого оперуповноваженого РВ НКДБ т. Шатяєва на межі Клеванського і Олександрійського районів у лісах біля села Суськ 12.II.45 року вбито три бандити.

Групою була взята одежа і різні документи з польовою сумкою, при перевірці документів виявилась крупна бандитська фігура, що через три години були забрані трупи і впізнані бандитами, які здались. Це був вбитий командир УПА і ОУН “Савур Клим” [12, арк. 40].

Після встановлення осіб загиблих, тіла 13 лютого було відвезено у Рівненську в’язницю, де була проведена судово-медична експертиза спеціальною комісією у складі судово-медичного експерта майора медичної служби Н.В. Рибаквої, начальника відділу УББ НКВС УРСР майора Кравчука, старшого слідчого УББ НКВС УРСР молодшого лейтенанта Я.Р. Романенка, старшого оперуповноваженого 1 відділення УББ НКВС Ровенської області молодшого лейтенанта А.Н. Березіна та інших [12, с. 41]. Акт судово-медичної експертизи містить детальну інформацію про причини смерті трьох повстанців. У ньому зазначено, що відповідно до характеру поранень, виявлених на тілі Дмитра Клячківського, смерть була спричинена пострілами з вогнепальної зброї, здійсненими з відстані 20-25 метрів. Куля влучила у спину з правого боку, а вийшла з правого боку грудей (наскрізна рана грудної клітки).

Один з вбитих охоронців мав вік приблизно 30-32 роки, був невисокого зросту зі світло-каштановим волоссям і сіро-голубими очима, загинув від автоматної черги, яка влучила у ноги ззаду і призвела до больового шоку і великої втрати крові. Другий охоронець мав 19-20 років і загинув від вогнепальних поранень голови, завданих одночасно із різного роду зброї, але далі у документі зазначалось, що він загинув від двох автоматних куль, які влучили у чоло. Дещо пізніше тіла опізнавали Ю. Стельмашук-“Рудий” та інтендант однієї з груп УПА В. Гаскевич-“Карий” [11, с. 512].

У той самий час, але на день пізніше, 13 лютого загинула біля Оржева Олена Мостович-“Верба”, член крайового проводу ОУН(б) на ПЗУЗ, організатор Українського червоного хреста на Волині та Поліссі. У вже цитованому прокурорському звіті згадується, що у селі Броники було виявлено криївку з двома жінками. Одна з них намагалася здатися, але була застрелена з пістолета своєю бойовою подругою. Після цього друга жінка вистрелила у себе з пістолета і отримала важке поранення. Прокурор Сметана стверджував, що це були дружини “Клима Савура” і “Дубового” [12, арк. 40].

Ціною неймовірних зусиль вдалося вирватися із пастки шефу зв’язку Леоніду Волосовцю-“Уласу”. Підпільне видання повідомляє: “На початку лютого 1945 р. Улас відійшов на Клеванщину, де в лісах ще з кількома друзями пережив велику зимову акцію, в якій по героїськи загинув в бою з більшовиками командир УПА Клим Савур. Тому що ліси були окружені залізним кільцем червоних, годі було вирватись з оточення, все напорувалися на більшовиків на краю лісу. Отже, Улас був кілька днів без харчів, лютневими морозами повідморожував руки і ноги... Щойно по кількох днях йому вдалося таки, по-пластунськи, пробратись поміж більшовиками” [13, арк. 148-150].

Командир 24-ї бригади ВВ НКВС полковник Фатєєв звітував, що внаслідок проведеної зачистки Клеванського району під час так званої Оржівської операції було вбито 45 повстанців, захоплено у полон

168, з яких 22 просто підозрювались у причетності до підпілля, а 93 чоловіки не мали документів, 15 ухилялися від призову до радянської армії. Крім того людолови у формі нахапали 192 “бандпосібників” і кілька сотень інших громадян, підозрюючи їх у діяльності на користь українського визвольного руху. У звітному документі про підсумки проведення цієї операції фігурує 631-ин затриманий. Серед знищених повстанських командирів згадано про таких: підрайонний комендант СБ “Потоп”, командир відділу особливого призначення В. Павлонюк-“Узбек”, чотовий “Крук”, підрайонний керівник ОУН(б) “Партизан”. У якості трофеїв захоплено: кулемет – 1, гвинтівку – 44, автоматів – 25, револьверів – 10, пістолетів – 5, набоїв – 3540, гранат – 63, далековидів – 3, друкарських машинок – 3, коней з сідлами – 4, друкарень – 1, з друкарською машиною і 230-ма кілограмами шрифтів, у заарештованих відібрано 600 тимчасових посвідчень [11, с. 512].

Щодо “Рудого”, то як записав у своєму щоденнику командир “Дубовий”: “Перша його поява з більшовиками була на Оржівських хуторах Клеванського району 12 лютого 1945 р., тоді як загинув сл.[авної] п.[ам’яті] полковник Клим Савур-Охрім. Він привів до тої жінки, де командир Охрім в місяці грудні 1944 р. мав з ним відправу. Кажуть люди що пізнавав труп Охріма..., у супроводі більшовиків виступав на мітингах, читаючи промови, які написало НКВД” [14, с. 1228]. Від його ж імені була видана листівка – заклик з вміщеним фото убитого “Клима Савура” для деморалізації особового складу УПА та підпільної мережі ОУН(б).

Це підтверджує лист одного з керівників ОУН на Волині Я. Дударя-“Шахтаря” до В. Кука-“Леміша” за березень 1945 року: “від 3 тижнів більшовики поширюють листівки за підписом Рудого про смерть Клима Савура. Може, Ви вже маєте які точні інформації про це. Я ще нічого конкретно не знаю (залучаю цю листівку). Її трактуємо поки що як провокацію, але є певні дані що це є можливе: а) в цей час він там перебував, б) цілий лютий на Клеванщині йдуть великі акції, в) не вернулись до мене досі кур’ери, що пішли туди з Мітлюю. Другі, що теж пішли, недавно теж вернулись, не нав’язавшись” [15, с. 129-130]. Крім того, автор листа повідомляє, що з регіоном, де перебував Д. Клячківський відсутній зв’язок. У іншому листі вже від 15 травня 1945 року це й же керівник інформує В. Кука про те, що зустрівся з кількома керівниками ОУН(б) на Волині і вони підтвердили, що Д. Клячківський загинув.

Референт СБ М. Козак-“Чупринко”, який тимчасово заступив на місце Д. Клячківського весною 1945 року, провів розслідування обставин загибелі командира УПА-Північ і встановив окремі деталі: “славної пам’яті провідник дав наказ другові Данилові дня 8.2.1945 прибути до нього і з ним він мав долучити до мене за Стиром в Луцькому районі. Данило на означене число дот провідника не прибув. Дня 10.2.1945 р. провідник, не контактувавши з Данилом, виїхав підводою з другом Івасем і другом Орликом з Оржівського хутора на північний схід в терен друга Романа. Підводу з-під Гориня в Суську завернув і, переправившись човном. Подався піхотою даліше. Вночі з 10 на 11.2.1945 р. на хуторі Борівка Деражнянського району відшукував зв’язок до друга Далекого. Зв’язку не відшукав, а день 11.2.1945 р. перебував в Суському лісі. Дня 11.2.1945 р. після полудня більшовики прибули до Суська і заносилося на акцію в Суському лісі. Вечером провідник перейшов назад через Горинь і подався на Клеванщину. Між третьою а четвертою годиною налд ранок 12.2.1945 р. в напрямі Оржова були дві довгих серії з кулемета та крісові стріли. До своєї квартири друг провідник, а також Івась та Орлик більше вже не прибули. По всіх даних виходить. Що друг провідник загинув на залізничному шляху Рівне-Клевань, який в ту ніч був обставлений заставами. Криївка... провідника не впала. Рудий справді був 12.2.1945 р. з більшовиками на Оржівським хуторі і заходив до хати. В якій одного разу мав зустріч з провідником... Рудий мав забандажовану голову і руки, а один більшовик помагав йому йти. Точніших вияснень в тій справі подати наразі не можу...” [15, с. 395-396]

Рішення Української Головної Визвольної Ради від 8 лютого 1946 року Дмитру Клячківському посмертно надано військове звання “полковник УПА” і нагороджено Золотим хрестом бойової заслуги 1-го класу. Ще одне посмертне нагородження відбулося 11 жовтня 1952 року, коли за наказом Головного командира УПА і керівника проводу ОУН(б) В. Кука-“Леміша” полковника “Клима Савура” відзначено Золотим хрестом заслуги [15, с. 280, 282].

#### Джерела та література

1. Кентій А. Українська Повстанська Армія в 1944-1945 рр. / А.В. Кентій. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1999. – 220 с.
2. Шаповал Ю., Веденєєв Д. Пастка для “Щура” / Ю. Шаповал, Д. Веденєєв // Дзеркало тижня. – 2006. – № 42. – 4-10 листопада. // Режим доступу: <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/621/54958/>
3. Веденєєв Д. Клим Савур: невідомі обставини загибелі // Зеркало недели. – 2001. – № 6. – 9-15 лютого / Д. Веденєєв // Режим доступу: <http://news2000.org.ua/print?a=%2Fpaper%2F41199>
4. Ковальчук В. Таємниця польової сумки “Клима Савура” / В. Ковальчук // Мандрівець. – Тернопіль, 2010. – № 5. – С. 65-69.
5. Архів УСБУ в Рівненській обл. – Спр. П-12165. – Арк. 90.
6. Архів УСБУ в Тернопільській обл. – Спр. 4892. – Арк. 22-24.
7. Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940-1950) / [упорядн.: В. Сергійчук, С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк]. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2007. – Т. 1. – 640 с.
8. Літопис УПА. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943-1959). Кн. 1 (1943-1945). / [упорядн.: А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко]. – Київ-Торонто: Видавництво “Літопис УПА”, 2002. – Т. 4. – 597 с.
9. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1698. – Арк. 15.
10. Марчук І. Останній бій “Клима Савура” / І. Марчук // Визвольний шлях. – 2003. – № 3. – С. 34-36.
11. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939-1945. / В. Сергійчук – К.: Українська видавнича спілка, 2005. – 840 с.

12. ДАРО. – Ф. Р-688. – Оп. 5с. – Спр. 30. – Арк. 40.
13. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 2. – Арк. 144-156.
14. Літопис УПА. Нова серія. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та Запілля. 1944-1946 / [упорядн.: О. Вовк, С. Кокін]. – Київ-Торонто: Видавництво "Літопис УПА", 2006. – Т. 8. – 1448 с.
15. Літопис УПА. Нова серія. Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944-1954 рр. / [упорядн.: В. Ковальчук, В. Огороднік]. – Київ-Торонто: Видавництво "Літопис УПА", 2011. – Т. 16. – 1224 с.
16. Манзуренко В. Лицарі найвищих бойових нагород УПА в наказах ГВШ / В. Манзуренко // Український визвольний рух. – Львів, 2006. – Збірник 7. – С. 280, 282.

**Марчук І. В. Розыск советскими карательно-репрессивными органами Д. Клячковского – "Клима Савура"**

Данное исследование на основе архивных материалов раскрывает основные этапы розыска советскими карательно-репрессивными органами одного из известных руководителей украинского освободительного движения на Волыни и Полесье Дмитрия Клячковского-"Клима Савура". Статья освещает и малоизвестные биографические данные этого военно-политического деятеля, собранные сотрудниками НКВД и НКГБ СССР во время допросов родственников, захваченных руководителей Организации украинских националистов и командиров Украинской повстанческой армии. Также проанализировано обстоятельства его гибели 12 февраля 1945 года.

**Ключевые слова:** Украинское освободительное движение, ОУН, УПА, Дмитрий Клячковский, войска НКВД.

**Marchuk I. V. Tracing of Dmytro Klyachivsky (Klim Savur) by Soviet punitive and repressive agencies**

Basing on a wide range of archival sources, the article is elucidated the main stages of investigation of Soviet punitive and repressive authorities one of the leaders of the Ukrainian liberation movement in Volhyn and Polissya Dmytro Klyachivsky, "Klim Savur". Some little-known biographical details of this military and political leader, which were collected by NKVS and NKVD of USSR during interrogation of his relatives and some leaders of Ukrainian Nationalists Organization and the commanders of the Ukrainian Insurgent Army, are published. Also there is detailed explanation of the circumstances of his death February 12, 1945

**Keywords:** Ukrainian Liberation Movement, OUN, UPA, Dmytro Klyachivsky, forces of NKVD.

УДК 371(477.53)"1943/1946"

Д. П. Василенко

## СТАН ПОВОЄННОЇ НАРОДНОЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР НА ПРИКЛАДІ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В 1943–1946 РОКАХ

Проаналізовано стан повоєнної народної шкільної освіти Української РСР на прикладі Полтавської області в 1943-1946 роках. На основі архівних матеріалів проведено аналіз даних щодо збитків та процесу відбудови галузі області. Вказані основні проблеми, які вирішувалися першочергово для відбудови народної шкільної освіти області. Окреслені методи забезпечення оперативності відродження сфери освіти на Полтавщині.

**Ключові слова:** народна освіта, школа, Полтавська область, Відділ народної освіти, навчальна база, матеріально-технічна база.

Питання реформування освітньої системи для України сьогодні стоїть гостро та актуально. Проблема модернізації, переобладнання школи та шкільних приміщень, впровадження нових інформаційних технологій в освіту залишається однією з головних тем обговорення на найвищих урядових рівнях. Модернізація середньої освіти неможлива без розвитку та удосконалення матеріально-технічної складової школи, без з'ясування реальної ролі держави, її структур та інститутів у справі підтримки матеріальної бази середніх загальноосвітніх закладів неможливо буде налагодити процеси технологізації та інформатизації українських шкіл, зважаючи на сучасну ситуацію в державі. Сьогодні, коли перед світовим співтовариством стоїть питання переходу на новий рівень розвитку, освіта стає ключовим елементом прогресу суспільства та країни зокрема. Необхідність впровадження новітніх інформаційних технологій в освіту неможлива без аналізу попереднього досвіду та проведення історичної ретроспективи.

Серед науковців, які детально досліджували тематику стану повоєнної шкільної освіти радянської України можна назвати прізвища О. Сивець [11], Є. Сайдакова [12], М. Кашина [9], М. Кабатченко [8], В. Литвин [10], П. Шемет [16], Г. Москалик [15], Ю. Пугасей [17], Л. Березівська [7], В. Берека [5], Н. Брехунець [6]. У працях цих науковців висвітлюються нормативні акти, рішення та заходи влади, які були прийняті в галузі середньої шкільної освіти у період повоєнної відбудови 1943-1946 років, висвітлюється стан галузі в країні, наводяться статистичні дані.

Виходячи з вище викладеного, ставимо собі за мету проаналізувати і дати ґрунтовну оцінку стану повоєнної відбудови шкільної народної освіти Української РСР на прикладі Полтавської області за період 1943-1946 років, оскільки саме цей етап відбудови галузі є найбільш значимим для сфери народної освіти.

Радянська школа була основною ланкою у системі комуністичного виховання підростаючого покоління. У ній було виховано мільйони освічених та культурних людей [13, с. 625]. Тому дуже важливо було відразу після війни почати відбудову системи народної освіти. Величезні кошти направлялися на відновлення шкіл